

ЦІННОСТІ КУЛЬТУРИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К.Д. УШІНСЬКОГО І СУЧАСНА ОСВІТА

Інтеграція України у світове співтовариство зумовлює необхідність особливого погляду на взаємозв'язок освіти і культури, коли поняття «освіта» розглядається як центральне, оскільки воно впливає на всі інші базисні процеси, що відбуваються в культурі й суспільстві, трактується як процес формування образу буття, в його рамках – образу людини на основі ціннісної свідомості, відношення, поведінки особистості, її вчинків [7]. В умовах становлення нової освітньої парадигми – гуманістичної, особистісно орієнтованої культурологічного типу, суттєвого значення набуває посилення загальнокультурного компонента в змісті сучасної освіти, орієнтації її на цінності, що неможливе без глибокого дослідження й впровадження в життя педагогічного набутку минулого взагалі, і немирних ідей педагогічної спадщини К.Д. Ушинського зокрема.

Вважаємо логічним, перш ніж здійснити заявлений у статті аналіз цінностей культури в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського, коротко зупинитися на визначенні змісту таких дефініцій, як «культура» і «цінності».

Культура як поняття належить до таких категорій наукового знання, визначити які досить важко. Чисельні спроби вчених вивести універсальну трактовку цього феномена, яка б охоплювала всі його сторони продовжуються й досі, що пояснюється його глибиною, складністю, поліфункціональністю.

Етимологія слова «культура» змінювалася з часу виникнення в давньоримську епоху, коли воно розумілося як обробка землі, догляд, змінення на краще. Таке агротехнічне тлумачення зберігається й дотепер і проявляється у словосполученнях «сільськогосподарська культура», або у слові «культивація». Уперше переносне значення цього слова зустрічається в «Гускуланских бесідах» Марка Туллія Цицерона як обробка, виховання душі, розуму, наповнюючись антропологічним змістом, який потім розподілявся на близькі значення: «виховання», «освіта», «навчання».

Універсальність і розмаїття явищ людського буття, що об'єднані в понятті «культура» дають можливість визначити такі його аспекти, як-то: сукупність досягнень суспільства в його матеріальному і духовному розвитку; система цінностей; механізм трансляції досвіду, причому сама людина є його носієм і ретранслятором; система суспільних регулятивних норм; характеристика рівня розвитку як суспільства в цілому, так і окремої особистості; специфічний спосіб людської діяльності; творча діяльність людей – минула і сьогодення.

Означені аспекти феномена «культура» розкривають його з різних сторін, відтак, це складне явище стає ланкою, що поєднує суспільство і особистість. Культура сприймається, освоюється і відтворюється кожною людиною індивідуально, обумовлюючи її становлення як особистості у взаємодії зі світом матеріальних предметів і соціальних відносин.

Класичним визначенням культури, якого ми й будемо дотримуватися далі, можна вважати наступне: «культура - це історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, в їхніх взаємовідносинах, а також створюваних ними матеріальних і духовних цінностях». [3:68]

Цінність за своєю психологічною сутністю ототожнюють з категоріями “значущість” (Н.Добринін), “установка” (Д.Узнадзе), “ствалення” (В.Мясішев), “особистісний сенс” (О.Леонтьєв).

А. Здравомислов визначає цінності як особливі продукти духовної діяльності людини, в якій певним чином перетворюються та демонструються соціальні властивості речей, підкреслюючи, що тільки духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моралі є сферою цінностей. [2:65].

Цінності спрямовують, організують, орієнтують поведінку людини на визначені цілі. Людина пізнає світ через призму цінностей. Цінності регулюють соціальну поведінку людей. Тобто, поняття цінності вчені визначають як сутність тих явищ (або їх сторін, властивостей) природи і суспільства, корисних і потрібних людям, як інтереси з деяким духовним змістом, об'єктом яких є прагнення людини до зразків Прекрасного, Істинного, Доброго, Благородного [2].

В.Тугарінов [8] у своєму дослідженні говорить, що цінність несуть ті явища (сторони, властивості явищ) природи та суспільства, які корисні, потрібні людям якості дійсності, цілі, ідеали. З даного визначення випливає, що цінністю може бути не тільки те, що існує, але й те, що ще необхідно здійснити, за що потрібно боротися. Критерієм цінності вчений називає корисність. Отже, він трактує цей феномен у трьох варіантах: 1) цінність як значущість, корисність предметів та явищ; 2) цінність як ціль, ідеал; 3) цінність як значущість, і як ідеал.

За В.Тугаріновим, «цінністю може бути як явище зовнішнього світу (предмет, річ, подія, вчинок), так і факт думки (ідея, образ, наукова концепція)».

[8:25] Цінності, за С. Куліковою, відіграють важливу роль у формуванні особистості, виконуючи дві основні функції:
1) є основою формування і збереження ціннісної орієнтації у свідомості людей, дозволяють індивіду зайняти певну позицію, знайти точку зору, дати оцінку;

2) мотивують діяльність і поведінку, оскільки орієнтація людини в суспільстві і прагнення до досягнення окремих цілей співвідносяться із цінностями, що включені до структури особистості.

Суспільство вибудовує власну систему культурних цінностей, що визначається ідеалами і потребами його членів. До системи культурних цінностей звичайно відносять: головні цінності життя (уяву про мету і смисл життя); цінності міжособистісного спілкування (доброта, порядність, чесність, гуманність, милосердя); демократичні, політичні, прагматичні, естетичні, світоглядні, моральні, виховні цінності тощо.

Б.Ліхачев визначив виховні цінності культури як : «духовні і матеріальні феномени, що здійснюють позитивний вплив на дитину в силу об'єктивних суспільних умов, обставин, відношень» [4:6]

За Е.Бондаревською «цінності виховання – це його людські змісти, суспільно схваловані і такі, що передаються із покоління в покоління взірці педагогічної культури, що відбиті в культурному обличчі людини, культурних взірців життя, міжпоколінної взаємодії і виховних відносинах, у педагогічних теоріях і системах, технологіях і способах педагогічної діяльності і поведінки» [1:4]

Освіта завжди була пов'язана з освоєнням людьми важливіших культурних цінностей. Протягом існування людської культури були вироблені базові ідеали й цінності, що завдяки педагогам стають багатством особистості вихованця. Серед виховних цінностей культури, широко представлених у трудах К.Д. Ушинського можна виділити такі: народність, любов до Батьківщини, працелюбність, моральне почуття, духовність, моральну свободу. «Лише одні вічні істини природи, розуму, історії і християнства ... мають увійти в народну школу і бути фундаментом людського розвитку в дитячі», - писав педагог. [9:104]

Під народністю К.Д. Ушинський розумів своєрідність кожного народу, його особливі риси, які склалися в результаті історичного розвитку, соціальних умов життя, географічного середовища. Вчений уважав, що народність - «...найпрекрасніше створіння ... на землі, і вихованню лишається тільки черпати з цього багатого і чистого джерела». [9:106] Осць чому праця окремих діячів благотворна тоді, коли вони черпають натхнення, сили із цього джерела.

Ці ідеї є досить сучасними і перекликаються із ціннісною концепцією розвитку і взаємодії культур. Так, П. Сорокін, аналізуючи систему духовних і національних орієнтирів, що складають ціннісне ядро особистості зауважує: «кожна з культурних надсистем «володіє» властивою їй ментальністю, особистою філософією і світоглядом, своєю релігією і взірцем «святості», особистими уявленнями ... своїми звичаями, законами, кодексом поведінки, своїми домінуючими формами соціальних відношень ... власним типом особистості із властивим їй менталітетом і поведінкою» [6:20]

Не відкидаючи необхідності вивчати досвід різних освітніх систем, К.Д. Ушинський підкреслює необхідність урахувати при побудові системи освіти певного народу національні особливості. «У кожного народу має бути своя особлива національна система виховання. Як не можна жити за взірцем іншого народу, так само не можливо й виховувати за чужою педагогічною системою. Кожний народ в цьому відношенні має пробувати власні сили», - зауважував К.Д. Ушинський [10:160].

К.Д. Ушинський переконалив аргументує тезу про те, що народ має цінувати і пестити свою народність. «Народ без народності – тіло без душі ... розкладається і асимілюється... Виховання, якщо воно не хоче бути безсилним, має бути народним. Почуття народності таке сильне в кожному, що при загальній загибелі всього святого і благородного, воно гине останнім», - писав К.Д. Ушинський. [10:161] Своїми особливостями кожен народ збагачує все людство, здійснює свій внесок до загальнолюдської культури. Виховання повинно поєднуватися з народністю. Ці думки видатного педагога особливо актуальні сьогодні, коли суспільство чітко розуміє – відродження країни неможливе без пробудження національної свідомості народу. Народне виховання розглядається як цінність загальнолюдського і національного характеру.

Слід відмітити той факт, що в сучасному світі всі найбільш значущі досягнення духовної і матеріальної культури завдяки відображенню їх у змісті освіти набувають значення національних цінностей. Характерними особливостями національних цінностей освіти слід визнати глибокі історичні коріння в народній педагогіці; органічний зв'язок з духовними і матеріальними національними цінностями; їхня здатність збагачуватися в процесі історичного розвитку, водночас зберігаючи наступність із властивими їм традиціями; але на певних етапах свого розвитку втрачати актуальність, або, навпаки, ставати пріоритетними орієнтирами руку вперед даної національної школи або педагогічної теорії, не втрачаючи при цьому тісного зв'язку з відповідними освітніми цінностями.

Міркування К.Д. Ушинського щодо сутності мови як соціального феномена цілком правомірно зводяться до розуміння її як найбільш яскравого прояву народності певного народу. Підкреслюючи виняткове освітнє і виховне значення мови у формуванні людської особистості, К.Д.Ушинський писав: «Мова народу – краший, що ніколи не в'яне і вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина: у ній втілюється творчою силою народного духу, у картину і звук, небо вітчизни. Її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори, долини, її ліси й ріки, її бурі і грози - весь той глибокий, повний думки і почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її ноди сурової батьківщини, який відбивається так виразно в рідній пісні, у рідних мелодіях, в устах народних поетів. Проте у світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, але й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадщину нащадкам. У скарбниці рідного слова складає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних рухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, - одним словом, весь слід свого духовного життя народ добайливо зберігає в народному слові. Мова є найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує відділи, живучі та майбутні покоління народу в одне велике, історично-живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але якраз є самим цим життям. Коли зникає народна мова – народу нема більше». [12:326]

Навчання рідної мови, її глибоке засвоєння дітьми, підкреслював К.Д.Ушинський, прищеплюють їм любов до народу, його історії і культури, виховують високі почуття громадянськості. Науковець застерігав: печальна участь очікує людину, яку виховано на чужій мові й культурі. Така людина залишиться назавжди чужою до народу і не встане до його природного життя і малої пилінки, ніколи не зрозуміє народу і ніколи не буде зрозуміла ним, залишиться жалагодною людиною без вітчизни, яку б маска патріотизму не надівала би потім. [11:565-566]

Можна сказати, що великий педагог визначав завдання виховання виходячи зі своїх поглядів на народність: «... Вплив моральний складає головне завдання виховання... Моральність слід любовно прищеплювати, турботливо пестити... Моральне почуття, благородніша і ніжніша рослина душі людської, потребує великого догляду, щоб вирости і окрипнути» [11:431]. Важливого значення в моральному вихованні вчений надавав художній літературі, усній народній творчості. Діти люблять слухати казки, бо вони є джерелом народної мудрості. Так само він указував на важливу освітню й виховну роль приказок, промовок, скоромовок, уважаючи що вони, по-перше, завжди можуть бути використані вихователями як маленькі розумові задачки, підсилені й доступні для дітей: по-друге, роз'яснюючі дітям що-небудь корисне і захоплююче, тим самим розвивають відчуття краси рідного слова, сприяють формуванню високих

моральних якостей – працьовитості, гуманності, доброти, любові до рідного краю.

К.Д. Ушинський підкреслював, що існування людини не можливе поза людського суспільства. Людина, яка не має обов'язків перед довколишніми, втрачає сенс свого розвитку як істоти соціальної. Він писав: «Справа виховання складається саме з того, щоб виховати таку людину, яка вийшла би самостійною одиницею в цифру суспільства». [11: 159]

На думку К.Д. Ушинського, «окрім гри, роботи та навчання дитини саме її життя – її ставлення до дорослих та ровесників – повинно бути влаштоване так, щоб воно по мірі розвитку дитини проймалося все більше і більше серйозними інтересами і саме коло цього життя розширювалося ..., перетворюючись непомітно на широке, дійсне та вже цілком самостійне життя, яке чекає дитину за порогом виховання...» [11: 455].

К.Д. Ушинський уважав цінним потяг людини до спільності, бо «у суспільстві інших людей людина шукає або середовище для своєї душевної діяльності, або повнення її відсутності: у першому випадку вона привносить до неї свою самостійну думку...» [11: 234] Він наголошував на необхідності середнього шляху. Педагог уважав, що «людина привносить у суспільство свою самостійну думку, підсилюючи її всім тим, що дає їй суспільство, тобто душевна діяльність людини подвоюється. З цього і складається справжня привабливість для людини суспільства схожих на неї істот. Правильно розвинена людина саме й буде знаходитись у такому відношенні до суспільства: вона не втрапить у ньому своєї самостійності, але ж і не відірветься від нього своєю самостійністю» [13:483-484]

Слід відмітити той факт, що однією з найважливіших людських цінностей К.Д. Ушинський вважав працю, яка є основою, засобом і метою людського існування, джерелом етичного, розумового і фізичного вдосконалення людини, що допомагає їй бути щасливою. «Виховання має розвинути в людині звичку і любов до праці: воно повинно дати їй можливість знайти для себе труд у житті», - підкреслював К.Д. Ушинський і радив прищеплювати дітям любов до праці з раннього віку, - бо «серйозна, вільна, улюблена праця складає сенс людського життя». [11:348] Прагнення до праці – природне прагнення людини, «без якого життя не може бути ні гідним, на щасливим», - зауважував великий педагог. Але вже в дитинстві, через різні обставини, ця потреба може або розвиватися, або загасати. Саме тому важливим завданням К.Д. Ушинський уважав надання дитині можливості знайти собі цікаве заняття на все життя: «Саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя ... потрібно розвинути в людині звичку і любов до праці; воно повинно дати їй можливість відшукати для себе працю у житті» [14:178]

Значну роль у формуванні звички до праці вчений надавав таким виховним засобам: не вчити вихованця, а тільки допомагати йому вчитися; на долю учня необхідно залишити стільки праці, скільки він у змозі здолати, а наставнику слід лише допомогти з її освоєнням, дати можливість відчутти насолоду від свого труда; привчати до праці поступово; міняти види трудової діяльності; систематично залучати дітей до постійних трудових вправ, від яких дитина одержувала би задоволення; роз'яснювати дітям і батькам роль праці в житті кожної людини. Перехідними до праці, підкреслював К.Д. Ушинський, можуть бути гри з елементами праці, ярисної для сім'ї. Від праці-гри педагог рекомендує переходити до справжньої, спочатку побутової праці. Якщо в процесі праці дитина навчиться долати перешкоди і цей процес викличе в ній певні позитивні емоції, то це буде дієвим засобом формування сильного характеру.

З якого би боку не підходив видатний педагог до питань виховання і навчання, він ще і ще раз підкреслював виключне значення праці в моральному становленні людини, у вихованні людини в людині: «Матеріальні плоди праці складають людське надбання; але лише внутрішня, духовна, животворна сила праці слугує джерелом людської гідності, а разом із тим і моральності, і щастя» [11: 337-338] Підкреслюючи роль праці не лише в розвитку окремої особистості, а й у житті суспільства в цілому, К.Д. Ушинський переконливо аргументує таку тезу: «якщо би ви відкрили філософський камінь, то бода була би не велика: золото перестало би бути монетою. Але якщо б вони знайшли мішок, з якого виймають усе, що душа забажає, або змайстрували машину, що замінює працю людини, то саме розвиток людства зупинився би: розпутьство, дикість заволділи би суспільством.» [14: 178]

Особливої уваги заслуговують погляди К.Д. Ушинського на моральне виховання. Виховувати людину в людині, на думку К.Д. Ушинського, означає вчити її бути сильною, чесною, благородною, правдивою, сміливою, щоб не мирилася з несправедливістю і пороками. Велика біда, писав учений, коли в суспільстві існують хабарники, казнокради, люди, що не мають поняття про любов і совість. Але ще гірше, коли інші миряться з такими людьми, коли суспільство відкриває перед ними свої двері, і «такі особи являються часто улюбленими членами багатьох суспільних гуртів, приятельними співбесідниками, вигідними нареченими, керівниками, законодавцями суспільної думки... Біда в тому, що існує ця болячка, що обезкровлює державу, в тому, що ми називаємо ці болячки маленькими грішками, які дуже легко пробачаємо і в собі, й у інших». [11:458] Ось чому К.Д. Ушинський уважав патріотизмом «і ті прояви любові до батьківщини, які виражаються не в одних битвах із зовнішніми ворогами; промовити сміливе слово істини буває інше більш небезпечно, ніж підставити лоб під вороже кулю, яка може і пролетіти мимо» [11:458].

Викликають інтерес погляди К.Д. Ушинського на духовність, що розглядалася ученим як гармонія людини і природи, людини і суспільства, людини і Бога. Вони близькі до сучасного розуміння духовності як специфічної людської якості, що формується в процесі усвідомлення і сприйняття певних суспільних норм і цінностей. Духовність – це ціннісне ставлення до світу і особисто до самого себе. Це здатність і потреба засвоювати і переробляти внутрішній і зовнішній світ за законами Істини, Добра, Краси в їхній єдності [5:112].

Цінності культури, відображені у творах К.Д. Ушинського, дають змогу сучасним педагогам у навчально-виховному процесі орієнтуватися не на абстрактні категорії й імперативи, а на конкретні виховні цінності, соціально і історично обґрунтовані, що виступають орієнтирами в педагогічній діяльності. А вже освіта без культури і без цінностей, що її підтримують, не здатна виконувати роль посередника в передачі цих цінностей. Відтак, якщо культура – це цінності і погляди, що розділяють люди, а її значення – не лише збирання фактів і оволодіння навичками – це колективна мудрість, погляди людей, те, що мотивує їхні вчинки, підтримує їх спілкування. Це те, що історія привнесла в них, це цінності – життя, красота, добро, духовність. Цінність об'єктивна, вона виникає в суспільному житті як те, що суспільство обирає як значуще. Цінності і моральність формують культуру, що підтримується різними соціальними інститутами серед яких чільне місце належить освіті.

Уважне вивчення й аналіз педагогічної спадщини К.Д. Ушинського, що відрізняється гуманізмом, демократизмом, багатством ідей, рекомендацій, висновків, глибоким і всебічним обхватом усього процесу виховання особистості, як людини культури, дає змогу переосмислити основи роботи сучасного педагога і викликати до життя культурно-ціннісний потенціал, необхідний сьогодні для відродження і розвитку національної освіти. Її актуальність доводиться сучасними науковими доробками і практикою освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания // Педагогика. – 1995. - № 4. – С. 6-11.
2. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Просвещение, 1986.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. - М., 2000. - С. 68.
4. Лихачев Б.Т. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей. – Самара, 1999. - С.6
5. Степаненко І.В. Духовність як феномен культури// Молодь і посттоталітарному суспільстві: Тези наук.-практ. конф. 27-28 квітня 1993 р. – Харків, 1993. – С. 112.
6. Сорокін П.В. Человек. Цивилизация. Общество /Общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомолов. – М.: Политиздат, 1992. - С. 8 - 20
7. Сластенин В.А. Введение в педагогическую аксиологию: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /В.А. Сластенин, Г.И. Чижикова. – М.: Изд. центр Академия, 2003.
8. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. – Л.: ЛГУ, 1960. –156 с.
9. Ушинський К.Д. Про народність в громадському вихованні. //Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. – К., 1954. - Т. 1. – С. 104-109.
10. Ушинский К.Д. Собр. соч. (в 11 томах). – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948-1952. – Т. 1. – С. 160-161.
11. Ушинский К.Д. Собр. соч. (в 11 томах). – М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948-1952. – Т. 12. – С. 121-570.
12. Ушинський К.Д. Рідне слово. – Вибрані педагогічні твори. – К.: Просвіта, 1968. – С. 326.
13. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения/ Под ред. А.И. Пискунова. – М.: Педагогика, 1974. - Т. 1. – С. 483-484.
14. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении //Хрестоматия. Под ред. Д.Б. Егорова. – М.: Просвещение, 1987. – С. 175-179. С. 178.

Подано до редакції 23.10.08

РЕЗЮМЕ

В статье проведен анализ педагогического наследия К.Д.Ушинского, представленных в нем ценностей культуры и его роль в становлении национального образования.

SUMMARY

The article suggests some analysis of K.D. Ushinsky's pedagogical heritage, cultural values presented in it, and its role in development of national education.